

Дубасенюк О.А. Проблема толерантності в антропофілософському виміру. // Історичні уроки голокосту та міжнаціональні відносини (до 70-річчя початку другої світової війни): матер. міжнарод. наук.-практ. конф. для викладачів та студентів : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ: Центр "Ткума", 2010. - С. 360-365

ПРОБЛЕМА ТОЛЕРАНТНОСТІ В АНТРОПОФІЛОСОФСЬКОМУ ВИМІРУ

Дубасенюк О.А.,
доктор педагогічних наук, професор
Житомирський державний університет імені Івана Франка

Актуальність проблеми толерантності обумовлена пошуком нових підходів до вирішення і подолання соціальних конфліктів, війн, а також явищ, які стосуються проблематики Голокосту, що вивчаються як у контексті окремих аспектів міжнаціональних відносин в умовах війни; так і у контексті викладання історії Голокосту та історії міжнаціональних відносин в сучасній Україні.

Толерантність як принцип поваги виконує функцію обмежувача агресивності людини. Значну роль тут відіграє соціокультурний процес, який впливає на зміну стереотипів життєдіяльності людини і її здатності до сприйняття всього різноманіття світоглядного простору і може реалізуватися через взаємодопомогу між людьми, нерідко думки і відчуття мільйонів людей отруюються ідеями, що закликають до агресії і прояву інтолерантності (нетерпимості).

Для вирішення проблем толерантності і формування толерантної свідомості прийнято ряд законодавчих документів, у рамках яких передбачено сприяння становленню громадянського суспільства, розвитку правової культури та соціокультурного діалогу в суспільстві. Нині актуальним є зняття соціальної напруженості у суспільстві. Пошук нових принципів починається вже не з внутрішнього переосмислення досягнутого, а із спроби проаналізувати існуючу реальність. Такі демократичні цінності, як вибір, право на власну думку, свобода совісті, - тобто все те, що дозволяє зберегти різноманітність суспільства і світу в цілому, ще не усвідомлені повною мірою, а значить і основний принцип толерантності – "гармонія в різноманітті" – залишається поки за межами її соціокультурного процесу.

Важливим є аналіз суспільства і конкретного соціального середовища, в якому суб'єкт реалізує себе, свою етичну і правову ментальність. Сучасна етична ситуація

потребує від суб'єкта слідувати етичним нормам – володіння правом вільного вибору визначених правових норм.

Виникає ідеал прав людини, і, як наслідок, "толерантність" визначається як набуваюча стійкість, стійкість до невизначеності, етнічна стійкість, межа стійкості (витривалості) людини, стійкість до стресу, стійкість до конфлікту і стійкість до поведінкових відхилень.

Створення людиною (суб'єктом) культури пов'язане з виникненням соціальних конфліктів, що існують через відсутність стримуючих чинників. Для успішного протистояння розвитку інтолерантності необхідне виховання і формування конфліктних компетентностей людини, щоб вона усвідомлювала конфлікт як об'єктивну суперечність, що існує в ній. На суперечність, що містить конфлікт, можна відповісти агресією, спробувати перемогти його в буквальному, силовому сенсі слова. Ні у першому, ні в другому випадку суперечність не зникне, конфлікт лише на якийсь час приховується, але обов'язково повернеться, можливо, в ще складнішому вигляді. При реалізації своїх інтересів і законних прав суб'єкт повинен навчитися вирішувати протиріччя. Основні засоби – розширення соціокультурного діалогу на основі переговорів як зняття цієї суперечності через уміння порозумітися. Чим більше способів вирішувати конфлікт, неминучий в умовах мультикультурного соціуму, знає людина, тим більше вона здатна до толерантності, до продуктивної взаємодії і відтворення толерантних цінностей.

Термін "толерантність" походить від латинського *tolerantia* і в самому широкому смислі перекладається як терпимість. Однак толерантність і терпимість не зовсім одне й теж. Так, ЮНЕСКО, під егідою якої 1995 рік було проголошено Роком толерантності, трактує поняття "толерантність" як вміння людини, суспільства, держави поважно ставитися до точки зору інших, неворожо до позицій, що відрізняються від власної думки. "Толерантність – це те, що робить можливим досягнення миру та приводить від культури війни до культури миру" – проголошено в Декларації принципів толерантності, що була прийнята Генеральною Конференцією ЮНЕСКО в 1995 році [2]. В цьому документі поняття толерантності визначено як: повага, прийняття і розуміння великої кількості культур нашого світу, форм самовираження і прояву людської індивідуальності; відмова від догматизму, від абсолютизації істини і затвердження норм, встановлених в міжнародних правових актах в галузі прав людини.

У сучасній довідниковій літературі термін толерантність трактується досить широко. Так, "Філософський енциклопедичний словник" дає наступне визначення толерантності: "Толерантність – від лат. *tolerantia* – терпимість – термін, що ним позначають доброзичливе або принаймні стримане ставлення до індивідуальних та групових

відмінностей (релігійних, етнічних, культурних, цивілізаційних)” [4, с. 642]. “Соціологічний енциклопедичний словник” розділяє значення терміна толерантність на: 1) терпимість до чужого способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, ідей, думок, вірувань, 2) відсутність або послаблення реагування на несприятливі фактори, в разі зниження чуттєвості до їх дії [1, с. 370]. “Український педагогічний словник” дає визначення толерантності як терпимості до чужих думок та вірувань [3, с. 332].

Аналіз літератури засвідчив, що поняття "толерантність", різні його інтерпретації ("терпіння", "терпимість" тощо) і аспекти розглядалися представниками багатьох шкіл і течій в історії філософської думки. Причому розробка їх простежується з античності (Арістотель, Геракліт, Перікл, Платон, Сократ, Фуки-дід і т.д.) і до сучасних дослідників як в західноєвропейській (П. Ніколсон, С. Мендус, Б. Уільямс, Д. Хейт), так і у вітчизняній соціально-філософській, антропологічній, психолого-педагогічній літературі. В античності толерантність ототожнювалася з приборканням пристрастей за допомогою виховання і знання (Сократ); інтелектуальний самозахист (Платон); прагнення до "золотої середини" (Арістотель); стриманість (Піррон, Тімон). Не менш яскравий приклад досягнення високої мети - незалежності батьківщини - за допомогою непротивлення явили світу індуси, що надихаються Махатмою Ганді.

Прояв толерантності і її культивування зв'язувалися з симпатією (А. Сміт, Д. Юм); ефективним самоконтролем (Л.К. Вовенарг); прагненням до помірності (Ф.В. Вейс); співчуттю (Ж.-Ж.Руссо, А. Шопенгауер), реалізація принципу збереження (К. Ясперс). Її існування інтерпретується як загальний людський борг (І.Кант); збереження мудрої міри рівноваги (І.В. Гете); суспільний інстинкт (Ч. Дарвін). У ній присутні: ідея загальної рівноваги (Г. Спенсер); можливість контролю над чужим життям (марксизм); інтелектуальна симпатія (А.Бергсон); релігійний ентузіазм (У. Джеймс); соціальна педагогіка (В. Ейхлер); внутрішній регулятор мого відношення до іншого (Ж.-П.Сартр); компроміс суб'єкта з дійсністю для досягнення своїх потреб і бажань (Х. Плеснер); інтенціональне переживання (Е. Гуссерль); рефлексія чужого досвіду (В. Франкл); співіснування різних мовних форм (Л. Вітгенштейн).

Рамки культурної антропології дозволяють вивчати культуру у всіх її проявах: поведінка людини, становлення норм, заборон і табу, пов'язаних з включеністю людини в систему соціокультурних відносин. Спираючись на дослідження культурно-історичною (Ф.Боас, Д. Уїсслер, Р. Лоуї), культурно-еволюційною (Л. Уайт, Р.Н. Адамі, М. Харріс) шкіл і структуралізму (М. Фуко, Р. Барт, Ж. Дерріда) розглядається проблема становлення толерантності як особливого режиму людського існування в антропологічному контексті модифікацій людської поведінки.

Соціально-антропологічний напрям (Ж. Гобіно, Ф. Гальтон) дозволяє досліджувати проблеми взаємозв'язку расі і соціальних утворень, особливо питаннями спадкоємства властивостей усередині соціальних груп. Дослідження психології народів, представлено в роботах Гумбольдта, Лацаруса, Штейнтоля, Вундта, Леві-Брюля, Л.Р. Моргана, Турнвальда та ін. Історико-філософський, універсально-історичний і історичний напрями розглядають людину як історичну істоту, а суспільний феномен - як явище культури.

У вітчизняній філософській думці вперше почали підніматися проблеми, пов'язані як з розмежуванням "терпимості" серед інших "актів поведінки" (Л.І. Петражіцький), так і з пошуком сенсоутворювальних конструкцій для цього поняття (С.Л. Франк, М.О. Бердяєв). Разом з цим, можна виділити наступні визначення: терпимість як "штучно відшукана середина" (І.В.Кирєєвській, Н.Я.Данілевський); терпимість як надійну зброю для уникнення розколовши (А.П. Куніцин); допущення чужої свободи (В. Соловйов); терпимість – елемент активної співпраці (Л.І. Петражіцький, О.М. Леонтєв, Ф.М. Достоевський); терпимість визначається рівнем етичної свідомості (М.О. Бердяєв); терпимість як співчутливе відношення до чужого (С.В.Мейен); внутрішньо активне відношення, що проявляється чи то в співчутті зацікавлена готовність прийняти іншого таким, який він є (Ю.А.Шрейдер).

П. Ніколсон ("Толерантність як моральний ідеал" – 1985 р.) і С. Мендус (Толерантність і межі лібералізму" – 1989 р.) наполягають на розумінні толерантності як морального ідеалу ліберального суспільства. Більш того, П. Ніколсон розрізняє потенційну (установка на існування відхилення) і актуальну толерантність, що виникає при відмові від вживання реальної сили.

Як одна з основних умов справедливості толерантність представлена у Д. Ролза. Має місце спроба створення плюралістичних теорій толерантності, яка була зроблена М. Уолцером і У. Кимлікой. Точкою зіткнення їх теорій є відмінність, що проводиться, між толерантністю до групи, здійснюване в багатонаціональних імперіях і толерантності до індивіда, властивій ліберальним національним державам.

Залежно від рішення людиною вибору певної життєвої позиції ми спостерігаємо прояв толерантності або насильства. Останнє, ґрунтуючись на психології заборони, табу та ін. формує зразки квазітерпимого відношення до тих або інших проявів суспільного життя. Як зв'язуючий чинник прояву терпимості і нетерпимості виступають різні ситуації невизначеності вибору. Невизначеність ситуації і можливість поліваріантного рішення вибору примушують індивіда визнавати їх буття. Культура задає межі толерантності як "внутрішнього регулятивна мого відношення до іншого" (Ю.А. Іщенко). Така межа (міра толерантності) задається не ззовні нав'язуваними, цінностями і пріоритетами, а зсередини

– здатністю і умінням співвідносити себе з "Іншим" як вільним і суверенним "Я". Ця здатність є синтезом освоюваного загальнокультурного досвіду і певним чином осмислюваних норм і цінностей соціального життя. Ю.А. Іщенко обмежується визначенням толерантності як "внутрішнім відношенням", що надає визначальне значення для реалізації толерантності на практиці в рамках самовизначення "Я".

Ю.А. Шрейдер відносить "толерантність" до одного з механізмів ненасильницької боротьби. Розрізняючи ці поняття, автор підкреслює: ідея терпимості відноситься "до чужого способу життя тісно дотичних страт", а ідея толерантності - "до інших, чужим цінностям, релігійним учінням". Дані визначення поверхневі і не відображають реального змісту понять. Розкриття їх через співвідношення з "ідеєю діалогу" і "принципу взаєморозуміння" дозволяє говорити про їх релятивізм і байдужість як в етичній, так і в релігійній практиці.

У рамках концепції Р. Карнапа ("принцип терпимості") толерантність розглядає в логіці мови Л. Вітгенштейн. Тут йдеться про існування незалежних один від одного атомарних фактів. Вони знаходяться у відношенні між собою і характеризують "картину миру", яка створює "подібно до мірила" "уявлення про дійсність, зображаючи можливість існування і не-існування подій".

У сучасній моральній філософії проблема толерантності осмислена як одна з центральних і відносно неї вже склався цілий комплекс різних підходів, тоді як стосовно філософської антропології таке твердження було б передчасним. Тим часом, толерантність виражає сутнісні характеристики людського буття і буття людини, умови відтворення цілісності соціуму і особи. Толерантність є не тільки "штучно відшуканою серединою" (Н.Я. Данілевський) або "активним ненасильством сильних" (М. Ганді), але і мірою самовизначення, самоцінності і самореалізовується. Теоретичні труднощі, з якими зіткнулися дослідники, намагаючись вирішити так званий "логічний парадокс толерантності", свідчить про значний філософський потенціал проблеми. Практичне застосування "етики ненасильства", розуміння толерантності як людиночуттєвості і внутрішньої стійкості, зв'язаній з світоглядною цілісністю, дозволяють пов'язати проблему толерантності з ключовими проблемами філософської антропології.

При розкритті онтології соціального буття застосовуються ідеї системного і діяльнісного підходів, що висловлюються в роботах В.Г.Афанасьєва, В.П. Кузьміна, Л.К. Науменко, В.Н. Сагатовського, Є.Г. Юдіна. У контексті системно-діяльнісного підходу В.П. Фофанова розглядається суб'єкт-суб'єктної взаємодії, взаємозв'язок свідомості і діяльності тощо.

Діяльнісний підхід дозволяє виявити антропологічну природу толерантності, засновану на активному відношенні людини до свого існування і співіснування з іншими, а також знайти найбільш істотні механізми розповсюдження толерантності в суспільстві і, відповідно до цього - механізми ефективної адаптації людини до соціального середовища. Істотним моментом є питання культурного середовища (соціокультурного фону), в якому функціонують толерантність і інтолерантність (агресія, різні форми насильства).

Дослідження проблем толерантності можуть мати важливе концептуальне значення для подальшого розвитку філософської антропології, педагогіки і психології їх проблематики і категоріального апарату. Результати дослідження можуть бути використані при розробці конкретних моделей толерантної поведінки, аналізі стану і перспектив розвитку російського суспільства, в цілому, і національно-культурній і полікультурній ситуації окремих регіонів,

Список використаної літератури:

1. Социологический энциклопедический словарь. /Г.В. Осипов – М.: М-Норма, – 1998. – 480 с.
2. Толерантное сознание. Программа установки толерантного сознания [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://bu UNESCO Moscow office webmaster](http://bu.unesco.org/moscow/)
3. Український педагогічний словник. /С. Гончаренко –К.: Либідь, –1997. –373 с.
4. Філософський енциклопедичний словник./В.І. Шинкарук –К.: Абрис, – 2002. – 742 с.